

УДК 347.1

Катренко А. А.,
аспірантка кафедри цивільного
та господарського права і процесу
Міжнародного гуманітарного університету

КАТЕГОРИЯ «ИНТЕРЕС» У ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

У статті досліджуються особливості поняття «інтерес» у договірних відносинах, визначається його сутність та призначення у договірних відносинах, виявляються прогалини у цивільному законодавстві України, що ускладнюють захист інтересів суб'єктів цивільних правовідносин. Визначено, що інтерес відіграє провідну роль у виникненні, зміні та припиненні договірних правовідносин.

Ключові слова: інтерес, договірні правовідносини, договір позички, договір зберігання, договір дарування, договір комісії, договір доручення, делькредере.

В статье исследуются особенности понятия «интерес» в договорных отношениях, определяется его сущность и назначение в договорных отношениях, определяются пробелы в гражданском законодательстве Украины, которые усложняют защиту интересов субъектов гражданских правоотношений. Определено, что интерес играет ведущую роль в возникновении, изменении и прекращении договорных правоотношений.

Ключевые слова: интерес, договорные правоотношения, договор ссуды, договор хранения, договор дарения, договор комиссии, договор поручения, делькредере.

The article explores the features of the concept of "interest" in contractual relations, defines its essence and purpose in contractual relations, reveals gaps in the civil law of Ukraine, which complicate the protection of the interests of subjects of civil legal relations. It is determined that interest plays a leading role in the emergence, change and termination of contractual relationships.

Keywords: interest, contractual relations, commodatum, depositum, donation, contract of representation, commission, delkredere.

Постановка проблеми. Інтерес є основним чинником людської життєдіяльності та впливає як на створення, так і на функціонування державних і громадських інститутів. Одним із найважливіших суспільних завдань держави є узгодження різних інтересів суспільства, досягнення компромісу, забезпечення суспільної злагоди і партнерства. Держава, закріплюючи у нормі права певні суспільні інтереси, створює механізм їх задоволення та захисту.

Необхідність дослідження категорії «інтерес» пояснюється тим, що інтерес відіграє провідну роль у виникненні, зміні та припиненні цивільних правовідносин. У деяких випадках у законі безпосередньо міститься посилання на інтерес. Так, у ч. 2 ст. 15 Цивільного кодексу України [1] (далі – ЦК України) передбачено, що „кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства” Категорія «інтересу» неодноразово досліджувалася як у літературі з загальної теорії права, так і у галузевій літературі, зокрема у цивільному праві України, однак, незважаючи на це, вона вимагає подальшої розробки.

Аналіз дослідження даної проблеми. Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного права: С.Алексєєва, Ю.Бисаги, І.Венедіктової, О.Вінник, В.Грибанова, Р.Гукасяна, І.Дзери, А.Дрішлюка, А.Запорожця, О.Марцеляка, Р.Ієринга, О.Іоффе, Д.Керімова, О.Кімова, Н.Кляус, М.Коркунова, О.Малько, С.Михайлова, М.Першина, З.Ромовської, О.Скакун, В.Серьогіна, Ю.Тихомирова, Н.Улаєвої, К.Ушинського, А.Хакімуліна, О.Харитонова, О.Чепис, Д.Чечота, Я.Шевченко, Г.Шершеневича, С.Шимон, О.Юрченко та ін. Грунтовні дослідження теоретичного характеру стосовно категорії «інтерес» вже зроблені іншими авторами [2, 3, 4, 5, 6, 7]. Однак, у зазначених наукових дослідженнях увага приділяється, головним чином,

визначенню самої категорії «інтерес», а значення цієї категорії у договірних правовідносинах майже не досліджено.

Метою цієї статті є встановлення специфічних особливостей поняття «інтерес» у договірних відносинах, визначення його сутності, призначення стосовно договірних відносин, виявлення прогалин у цивільному законодавстві, що ускладнюють охорону інтересів суб'єктів цивільних правовідносин.

Виклад основного матеріалу. З огляду на закріплене у ч. 1 ст. 1 та ст. 3 ЦК України положення про те, що цивільне законодавство регулює цивільні відносини на засадах юридичної рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини та свободи договору, слід погодитися з думкою М.І Брагинського., В.В. Вітряного [8, 760], що договірні відносини можуть виникати лише за наявності певного інтересу у кожній з сторін. Тому, у будь-якому разі сторони вступають у договірні відносини, як оплатні, так і безоплатні, за наявності інтересу (майнового чи немайнового). Тому не можна погодитися з деякими авторами, які характеризують оплатний договір як такий, в якому обидві сторони мають виключно майновий інтерес. Так, у цивілістичній літературі зазначається, що "... кожна зі сторін оплатного договору має на увазі задоволення майнового інтересу, укладаючи договір. Тоді безоплатним слід вважати договір, укладений в інтересі (майновому) виключно однієї сторони, оскільки інша сторона вступає у зобов'язання, не маючи на увазі будь-якої господарської вигоди" [9, 129-131].

Поділити договори на оплатні та безоплатні дуже складно, оскільки договір формально безоплатний може приносити особі, яка не отримує майнового задоволення, цілком реальну вигоду, котра, однак, знаходиться за межами договору. Такою реальною вигодою, яка знаходиться за межами договору, є майновий чи немайновий інтерес. Під поняттям "інтерес", думається, слід розуміти те значення, яким особа наділяє будь-який матеріальний чи нематеріальний об'єкт.

Однак не слід перебільшувати значення інтересу для формування договірних конструкцій. Так, позиція М.І. Брагінського стосовно того, що головна різниця між позичкою та зберіганням полягає у пов'язаності цих договорів із інтересами певної сторони, не є обґрунтованою [8, 769]. Думається, що критерій інтересу сторін до укладання договору не може використовуватися як підстава для відмежування договорів позички та зберігання, оскільки передача речі за договором позички також може здійснюватися в інтересах особи, яка передає річ (позичкодавця). Така ситуація може мати місце, наприклад, при передачі тварини у позичку, коли позичкодавець звільняє себе від витрат на її годування.

Певний інтерес до укладення договору позички може бути як у позичкоотримувача, так і у позичкодавця, однак інтерес останнього не включається у цей договір, а знаходиться поза його межами. Так, у позичкодавця може бути лише немайновий інтерес до укладання договору позички. Наприклад, позичкодавець шляхом передачі речі позичкоотримувачеві звільняється від виконання певного морального обов'язку перед ним.

Позичкодавець, крім того, може мати майновий інтерес за договором позички. Найчастіше у літературі наводиться наступний приклад такої ситуації: підприємство-виробник надає у безоплатне користування свою нову продукцію для проведення виставки [10, 168]. Як майновий інтерес позичкодавця тут виступає реклама товару.

Майновий інтерес позичкодавця до укладання договору може виражатися також у звільненні його від витрат на утримання речі, наприклад, під час передачі тварини, житлового чи іншого приміщення, нерентабельних виробничих потужностей, автомобіля у позичку з метою звільнення від витрат на їх утримання.

Однак, щодо договору позички все ж таки можливий варіант, коли позичкодавець не переслідує жодного майнового інтересу при укладанні договору позички. Це приклад, коли рідні та близькі відомого письменника, вченого, громадського діяча і

т.п. безоплатно передають його речі як експонати організаторам присвяченої цій особі виставки [8, 761].

Слід враховувати, що в усіх названих випадках договір позички не втрачає свого безоплатного характеру, оскільки як майновий, так і немайновий інтерес позичкодавця у договір не включається. З цієї причини інтерес позичкодавця не захищається законом, а тому, якщо зазначене у вищенаведеному прикладі підприємство-виробник не зможе реалізувати свою продукцію, навіть з причин, які залежать від організатора виставки, то вимагати відшкодування збитків, у тому числі упущеної вигоди, підприємство не має права.

Характер інтересу, на думку деяких цивілістів, може також впливати на побудову договірної конструкції, наприклад, позички, за консенсуальною або реальною моделлю. Так, В.А. Рясенцев вважав цілком можливим використання консенсуальної моделі договору позички, оскільки, на його думку, безоплатний характер правочину не може звільнити кредитора від обов'язку виконати домовленість про передачу речі, тому що це суперечило б інтересам особи, яка бажає стати користувачем [11, 9-12].

На думку Г.Н. Полянської, договір позички між фізичними особами, а також між організаціями, у порядку надання добровільної дружньої допомоги вважався укладеним з моменту передачі речі у користування (реальний договір позички). Адже, коли підставою укладання договору позички виступала дружня допомога, то угода про передачу речі у тимчасове користування безоплатно не могла бути фактом, що характеризує укладення договору безоплатного користування річчю. У випадку ж, коли договір безоплатного користування встановлювався на підставі адміністративно-правового акту чи взагалі передбачав задоволення суспільних інтересів, то його, як вважала Г.Н. Полянська, слід було визнавати укладеним у момент досягнення сторонами згоди (консенсуальний договір позички) [12, 195-197].

Однак, М.І. Брагінський вважає наведені судження непереконливими та стверджує, що обов'язок передати річ у безоплатне користування виникає у позичкодавця як за

консенсуальним договором позички, так і на підставі укладеного попереднього договору про передачу речі. На його думку, наявність відповідного обов'язку позичкодавця не може ставитися у залежність від превалювання у договорі безоплатного користування (позички) публічних чи приватних інтересів. "При цьому, – вказує М.І. Брагінський, – зазначена обставина – характер інтересу – розглядалася не як мотив законодавця, а як юридичний факт, здатний породити відповідне зобов'язання. Практично це означало, що суспільний інтерес визнавався юридичним фактом, який сам по собі породжував зобов'язання передати річ" [8, 782].

Якщо проаналізувати значення укладання договору позички у формі консенсуального договору за ЦК України, то слід, перш за все, звернути увагу на те, що хоча обіцянка позичкодавця передати річ і має обов'язкову силу, однак вона не породжує традиційний для договору позички обов'язок позичкоотримувача повернути річ у схоронності та цілісності, а, навпаки, має наслідком виникнення обов'язку на стороні позичкодавця. Обов'язок позичкоотримувача виникає лише на підставі передачі йому речі у володіння та користування, тому саме передача речі має означати укладання договору позички. Мета укладання договору позички полягає у використанні речі, а отже сторони більш зацікавлені у реальній конструкції цього договору.

У контексті з'ясування інтересів сторін за консенсуальною моделлю договору позички також вимагає розгляду питання про обов'язковість для позичкоотримувача прийняту обіцяну річ. Оскільки зобов'язання з консенсуального договору позички до моменту передачі речі носить виключно односторонній характер, то позичкоотримувач, якому належить право вимагати передачі речі, може відмовитися від цього права. Відмова позичкоотримувача від прийняття обіцяної речі безумовно не може наносити позичкодавцеві збитки. Однак, це твердження буде справедливим тільки, якщо у позичкоотримувача відсутній будь-який інтерес до укладання договору. У протилежному випадку, за наявності у позичкоотримувача інтересу, збитки для нього будуть мати місце. Проблематичність застосування у

даному випадку консенсуальної конструкції договору позички пов'язана з тим, що інтерес позичкоотримувача лежить за межами договору позички, а отже не підлягає правовій охороні. У випадку застосування консенсуальної моделі договору позички правове становище позичкодавця, який є слабкою стороною за договором, стає ще менш захищеним.

Отже, з усього вищезазначеного, можна зробити висновок, що консенсуальна конструкція договору позички є можливою у теоретичному сенсі, однак у практичному – використання її не є доцільним. Тому, пропонується закріпити позичку у ЦК України виключно як реальний договір, а ст. 830 ЦК України виключити.

Прикладом негативного використання категорії «інтерес» при нормативному регулюванні договірних відносин є правило ч. 1 ст. 724 ЦК України. Відповідно до цієї норми дарувальник має право відмовитися від передання дарунка у майбутньому, якщо після укладення договору його майновий стан істотно погіршився (ч. 1 ст. 724 ЦК України). На перший погляд, зазначене положення договірного права забезпечує інтереси дарувальника шляхом запровадження права односторонньої відмови від консенсуального договору дарування. Однак, відчуження дарувальником майна, що є предметом договору дарування однозначно свідчить про зменшення його активів, а, отже, може у будь-якому випадку бути кваліфіковано як істотне погіршення його майнового стану. Закон не передбачає конкретних критеріїв характеристики такого майнового стану. Таким чином, існування такої норми у цивільному законодавстві України є не доцільним.

Критерій інтересу також слугує для відмежування представництва від інших видів юридичних послуг. Особливістю відносин представництва є те, що вони виникають і реалізуються не в інтересах того, хто безпосередньо укладає правочини (представника), а з метою здійснення та захисту прав та інтересів того, кого представляють.

В ч.2 ст.237 ЦК сказано, що особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, не є представником. Представник має діяти від імені того, кого представляє, а вчинений ним правочин створює, змінює, припиняє цивільні

права та обов'язки безпосередньо для представлюваного (ч. 1 ст. 239 ЦК України). Представник має право вчиняти правочини лише в інтересах того, кого представляє. З цієї причини, з метою захисту цивільних прав та інтересів представлюваного, йому забороняється укладати правочини відносно себе особисто, або відносно іншої особи, представником якої він одночасно є. Наприклад, Опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укладати з підопічним договорів, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або в безоплатне користування за договором позички. Опікун не може здійснювати дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою (ст.68 ЦК України).

Відповідно до ч. 3 ст. 243 ЦК України, передбачено лише одне виключення з цього правила, оскільки допускається комерційне представництво одночасно кількох сторін правочину.

Комісіонер за договором комісії, як і представник (повірений, агент), завжди діє в інтересах іншої особи. У відносинах представництва представник своїми діями безпосередньо створює права та обов'язки для іншої особи, а комісіонер є самостійним учасником правовідносин і набуває прав та обов'язків для себе.

Висновки. За договором комісії може бути передбачений особливий спосіб забезпечення майнових інтересів кредитора – делькредере. За загальним правилом комісіонер не відповідає перед комітентом за невиконання третьою особою договору (ч.4 ст.1016 ЦК України). Однак, у деяких випадках при невиконанні зобов'язання третьою особою може виникати відповідальність самого комісіонера, наприклад, якщо комісіонер поручився за виконання договору третьою особою (делькредере). Делькредере не є способом забезпечення виконання зобов'язання. З порукою вони схожі, але не є тотожними. Порука виникає у тому разі, коли поручитель поручається за третю особу перед кредитором, який сам є стороною в договорі. У випадку використання конструкції делькредере кредитором виступає сам комісіонер. Він поручається за виконання договору не перед стороною в договорі, як це має місце у разі поруки, а

перед особою, в інтересах якої він діє – комітентом. Тому, делькредере може розглядатися як спосіб забезпечення майнових інтересів кредитора. Якщо комісіонер поручається за третю особу, він бере на себе певні зобов'язання перед комітентом щодо виконання правочину, який буде вчинено за участю третьою особи. При чому за це комісіонер отримує від комітента додаткову плату. Тому у разі невиконання договору особою, за яку поручився комісіонер, перед комітентом відповідає він, а не третя особа.

У цьому дослідженні ми змогли розкрити лише деякі особливості впливу інтересу на побудову договірних конструкцій за цивільним законодавством України, однак багато аспектів цієї проблематики залишилися не висвітленими, що вимагає подальших наукових розвідок на цьому підґрунті.

Література:

1. Цивільний кодекс України// Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Грибанов В.П. Интерес в гражданском праве / В.П. Грибанов // Осуществление и защита гражданских прав. – М., 2000.
3. Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві // Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. – К., 2013. – 430 с.
4. Вінник О.М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення // О.М. Вінник – К., 2003.
5. Ткачук А.Л., Дрішлюк А.І. Цивільно-правовий захист охоронюваних законом інтересів / Ткачук А.Л., Дрішлюк А.І. // Актуальні проблеми держави і права. – 2003. – Вип. 23.
6. Малько А.В., Субочев В.В. Законные интересы как правовая категория / Малько А.В., Субочев В.В.. – СПб., 2004.
7. Харитонов Є. О. Категорія інтересу в цивільному праві України / Є.О. Харитонов // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) [та ін.] ; ОНЮА. – Одеса: Юрид. лр, 2005. – Вип. 25.
8. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга вторая: Договоры о передаче имущества / Брагинский М.И., Витрянский В.В. – М.: Статут, 2000.

9. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве / Новицкий И.Б., Лунц Л.А.. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950.

10. Цивільне право України. У двох книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 1999.

11. Рясенцев В.А. Договор безвозмездного пользования / Рясенцев В.А. // Советская юстиция. – 1938. – № 19.

12. Отдельные виды обязательств. Курс советского гражданского права / Под ред. К.А. Граве, И.Б. Новицкого. – М.: Юрид. лит., 1954. – 357 с.

УДК 347.4

Манжосова О. В.

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту Національного
університету «Одеська юридична академія»

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ В ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

В статті розглянуті тенденції розвитку інституту корпоративного договору в цивільному праві, проаналізовано сучасний стан його нормативного забезпечення, недоліки та перспективи.

Ключові слова: корпоративний договір, господарські товариства, корпоративні права, корпоративне управління, внутрішні відносини, зобов'язання учасників.

В статье рассмотрены тенденции развития института корпоративного договора в гражданском праве, проанализировано современное состояние его нормативного обеспечения, недостатки и перспективы.

Ключевые слова: корпоративный договор, хозяйственные общества, корпоративные права, корпоративное управление, внутренние отношения, обязательства участников.